

СТРАТЕГІЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ТУРБОЛЕНТНОСТІ ПРОЦЕСІВ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті, на основі аналізу формули «єдність світу та розмаїття культур» і виявленого дисбалансу її полюсів, розкриті причини практичної неспроможності проекту мультикультуралізму, у тому числі його освітянських стратегій. На відміну від політики мультикультуралізму запропоновано алгоритм демократично-егалітарної політики, яка передбачає не лише збереження культурного різноманіття, а й розширення демократичної участі людини у процесі міжкультурної взаємодії, що обумовлює становлення нових культурних груп та їх інкорпорування у громадянське суспільство. Принциповою новизною цього алгоритму є антропологічний ключ до розуміння стратегій ідентичності та гармонії балансу складових формули «єдність світу та розмаїття культур», який передбачає формування особливого, діалогічного способу мислення.

На цій основі запропонована нова модель полікультурної освіти, як соціальної інновації, яка пов'язана не стільки з питаннями «хто ми є?» або «звідки ми прийшли?», а з відповіддю на питання «ким і якими ми можемо стати».

Ключові слова: полікультурна освіта, міжкультурна взаємодія, мультикультуралізм, діалогічний спосіб мислення.

В статтє, на основе анализа формулы «единство мира и разнообразие культур» и обнаруженного дисбаланса ее полюсов, раскрыто причины практической несостоятельности проекта мультикультурализма, в том числе его образовательных стратегий. В отличие от политики мультикультурализма предложено алгоритм демократично-егалитарной политики, которая предусматривает не только сохранения культурного разнообразия, а и расширение демократического участия человека в процессе межкультурного взаимодействия, что обуславливает становление новых культурных групп и их инкорпорацию в гражданское общество. Принципиальной новизной этого алгоритма есть антропологический ключ к пониманию стратегий идентичности и гармонии баланса составляющих формулы «единство мира и разнообразие культур», который предусматривает формирование особенного, диалогического способа мышления.

На этом основании предложена новая модель поликультурного образования, как социальной инновации, которая связана не только с вопросом «кто мы есть?» или «откуда мы пришли», а с ответом на вопрос «кем и какими мы можем стать».

Ключевые слова: поликультурное образование, межкультурное взаимодействие, мультикультуралізм, диалогический способ мышления.

In the article, by analyzing the formula "unity and diversity of world cultures" and the revealed imbalance of its poles, the reasons for the practical failure of the multiculturalism project, including its educational strategies, are disclosed. Unlike multiculturalism policy, the algorithm of democratic-egalitarian policy that involves not only preservation of cultural diversity, but also expanding the person's democratic participation in the process of cultural interaction that causes the formation of new cultural groups and their incorporation into civil society is suggested. The principal novelty of this algorithm is an anthropological key to understanding of identity and harmony strategies of the formula "unity and diversity of world cultures" components balance, which provides the formation of a special, dialogical way of thinking.

On this basis, the proposed new model of multicultural education as a social innovation, which is associated not only with the question "who are we?" or "where do we come from?", but with the answer to the question "who and what we can become."

Key words: multicultural education, cultural interaction, multiculturalism, dialogical way of thinking.

Процеси глобалізації, свідками яких ми є, змушують переоцінювати пріоритети в усіх сферах суспільного життя. Вони кидають виклик й сфері освіти, оскільки саме вона та її технології практичного вирішення проблем мають

відповіді на питання: якою повинна бути міра відповідальності людства на шляху пошуку вирішення глобальних проблем? і якими повинні бути пріоритети та цінності у майбутньому? Особливої гостроти у контексті глобалізацій-

них процесів додає турболентність реальних тенденцій культурного самовизначення і культурного самознищення. Глобалізація культур постала найбільш проблематичною частиною культурної взаємодії. Це змушує вносити серйозні корективи в стратегію сучасної освіти.

Глобалізація як матеріалізація універсалізації світу, його гомогенізація, як виявилось, не знімає, а загострює геополітичні протиборства, національно-етнічну нетерпимість і міжнаціональні суперечності, протистояння культур і світових релігій. Й будемо відверті, ці дезінтегруючі сили та складні процеси міжкультурної взаємодії неспроможні подолати ані Організація Об'єднаних Націй, ані інші міжнародні організації, особливо коли справа доходить до глибинних мотивів й установок мас людей та їх об'єднань, що сформувалися історично. Корені усіх цих процесів лежать у глибинах культурно-ментальної несумісності, яку можна або загострювати, або знайти механізм її пом'якшення, а то й подолання. «Культури, – як справедливо зазначав С.Б. Кримський, – монадологічні, замкнуті» [7, с. 28]. Кожна із них має свої цінності, моральні імперативи і психологію, які формувалися тисячоліттями. Глобальна культура не може витіснити культурне розмаїття. Воно практично не універсалізується.

Однак протистояти об'єктивним процесам глобалізації означало б приблизно ту логіку дій, за якої не будують громовідвід, а створюють товариство по боротьбі з блискавкою. Ці процеси вже необоротні, хоч би як комусь не хотілось расової, культурної чи релігійної «чистоти». Ми приречені у майбутньому жити в «єдиному домі», заклавши потужний фундамент міжкультурного співіснування. Для того, щоб це зробити та уникнути культурної і цивілізаційної конфронтації, мала б працювати єдина формула «єдність світу та розмаїття культур». Але успішність її вирішення багато в чому залежить від того, наскільки вдало формується баланс між полюсами цієї формули. Пошуками такого балансу вже декілька останніх десятиліть займаються відомі політики, філософи, культурологи. Результатом їх, як відомо, стала теорія мультикультуралізму, яка обґрунтовує ідеали культурного плюралізму, гармонійного співіснування різних культур, їх рівності та однакового права на життя. Однак реалізація теорії мультикультуралізму засобами політики,

у тому числі освітньої, викликає немало нових проблем. З'ясовується, що формула «єдності світу та розмаїття культур», а звідси й задекларовані мультикультуралізмом освітні стратегії, не мають простого «технічного» розв'язку і вимагають до себе підвищеної уваги та філософського, концептуального осмислення.

1. *Мультикультуралізм: блиск теорії й практична неспроможність проекту.*

Визнати культурне розмаїття та право кожної національної чи культурної (субкультурної) спільноти на культурне самовизначення – це лише півсправи. Для того, щоб теорія мультикультуралізму мала практичний сенс, важливо щоб різні культури мали можливість брати участь в усіх сучасних світових процесах, а для цього вони повинні посідати рівноправні позиції принаймні в основних життєвотворчих імперативах. Адже незважаючи на те, що різні культури мають далеко не однакові можливості за впливом, кожна із них не бажає, щоб її просто *терпіли*. Любити, – говорив Антуан де Сент-Екзюпері, – це не означає дивитися один на одного, а, значить, разом дивитися в одному напрямку. Будь-яка культура розглядає свої базові цінності як універсальні (якщо вона перестане це робити, то просто зникне як самостійна культура!). Вона хоче щоб з нею рахувалися. Толерантність – це звичайно, цінність, але цінність проміжна. Ніхто не бажав би, щоб його суто «толерували», лише терпіли. Культурна самобутність зазвичай прагне більшого: поваги, довіри, симпатії. Адже, що означає терпіти? Терпіти – значить миритися з «іншим», «не моїм», тобто зносити те, що мені так чи інакше не до вподоби. А з якою метою, це – інша справа. Між іншим, віротерпимість, яка постала як результат тривалих релігійних воєн, будується саме на цьому. Людина терпляче (без спроб насилля – і цим віротерпимість фактично вичерпується), співіснуючи з представником іншої конфесії розмірковує: ясна річ, він не має рації, але Бог усе бачить, нехай живе як живе. Однак, сьогодні інший світ й толерантність вже не сприймається достатньою умовою гармонізації добросусідських відносин. Культурно «Інше» надто глибоко проникає в життя сучасної людини й надто багато вимагає від неї. Тому спроба мультикультуралізму подати культурну терпимість як достатню підставу гармонійної взаємодії різних культур може призводити або

до культурної одноманітності, або до прямих зіткнень і конфліктів.

Ось чому, коли розпочався процес переходу від добрих намірів ідеологів мультикультуралізму (співіснування культур) до їх практичної реалізації (взаємодії культур), виникла реальна небезпека втрати самобутності культур, яка стала причиною потужного альтернативного руху – їх локалізації. Невипадково, сучасні критики мультикультуралізму, звернувши увагу на його обмеженість і конфліктогенність, охрестили мультикультуралізм «новим типом модернізованого расизму» та методом «геттоїзації» етнічних громад (Ч. Тейлор, В. Лекторський). Така думка, справді, має реальні підстави. Мультикультурне середовище – зовсім не є простором свободи. «Неоліберальний «плюралістичний» мультикультуралізм створює оманливу картину гармонійної розмаїтості, яка не має нічого спільного з реальністю, не враховує придушення й нерівності, які, як і раніше, визначають культурну ситуацію в світі» [5, с. 185]. Оперуючи поняттям нації у питаннях ідентичності, людина потрапляє у сферу жорсткої диференціації «свій – чужий», яку Карл Мангейм характеризує як «ноологічне розрізнення», що є перешкодою комунікації в суспільстві. Такий тип ідентичності характеризується герметичністю, оскільки по суті не передбачає інтегрування в систему чужерідних елементів.

Мабуть тому реалізація мультикультурних проектів в політиці багатьох країн світу, багаточисельні рекомендації й директиви міжнародних організацій (у тому числі Ради Європи) щодо їх практичного втілення в освітніх практиках, особливого успіху не мають. Й це, правда. Показовою у цьому відношенні є промова канцлера Німеччини Ангели Меркель на зборах молодіжної організації Християнсько-демократичного Союзу у жовтні 2010 року, яка визнала повний провал спроб побудувати мультикультурне суспільство в країні й закликала забезпечити культурну універсалізацію меншин і не мати більше ілюзій про перспективу їхньої культурної самостійності. «Ті, хто хоче стати частиною нашого суспільства, – категорично заявила вона, – повинні не тільки дотримуватися наших законів, але й говорити нашою мовою» [10, с. 4]. Тобто, тут йдеться не про інтеграцію культур й навіть не про «культуротерпіння», а про відверту асиміляцію. Між іншим,

цю позицію ставлення до мультикультуралізму беззастережно підтримали більшість лідерів провідних європейських держав, зокрема Франції та Великобританії. Навіть в Швейцарії, яку з повним правом можна було б вважати позитивним прикладом політики мультикультуралізму, що спрямована на формування єдиної політичної нації із місцевих етнокультурних спільнот, не все так просто як здається на перший погляд. Адже тут поряд із «внутрішнім мультикультуралізмом» існує жорстка законодавча політика стримування мультикультуралізму іммігрантського походження. Уряд Швейцарії небезпідставно вважає, що імміграція може зламати крихку рівновагу, яка склалася в країні між етнолінгвістичними групами, розчинити швейцарську ідентичність та нівелювати унікальну конфігурацію національної культури.

У зв'язку з цим виникає низка питань. А чи може в цій ситуації бути альтернатива мультикультуралізму? Чи передбачає проект «єдності світу» монокультурне суспільство й чи не є він утопічним, зосередивши в собі явні й латентні конфлікти, ворожнечу, ненависть, нетерпимість, расизм, ксенофобію, тобто все те, що було засуджено демократичною світовою спільнотою і від чого останнє вже відмовилось? Для того щоб дати відповідь на них, потрібно звернути увагу на реальність сучасного полікультурного світу з позиції постмодерної системи координат. Це дозволить зрозуміти, що «глобалізація, – словами відомого російського філософа Вадима Межуєва, – заперечує не вже наявні й давно визрілі національні культури, а можливість подальшого розвитку культури у суто національній формі» [9, с. 98].

Новий плюралістичний тип цивілізації всіляко намагається уникати будь-якого примусу людини щодо прийняття тих або інших цінностей, світоглядних орієнтацій і життєвих стратегій. Людина тут вибудовує моделі ідентичності, виходячи з власного розуму і волі до досягнення й відтворення культурних смислів. Будучи залученою до транснаціональних мереж, вона вже не може залишатися у межах власної національної культури. Відтак виникають нові локальні спільноти, розділені між собою кордонами, які не збігаються з національними. Вони об'єднують людей не за національною належністю, а за спільністю їхніх культурних

уподобань, які виходять за межі якоїсь однієї нації. «Глобалізація, – як справедливо зауважує В. Межуєв, – створює не національну, а глобальну локальність, і розрізняє їх залежно від зробленого культурного вибору» [9, с. 98]. Тобто центром тяжіння сьогодні виступає не та чи інша етнічна або конфесійна, культурна група, а людина як ліберальна цінність, що має право вільного вибору.

Виникає ситуація, коли держава втрачає здатність контролювати на своїй території «чистоту» матриці єдиного культурного зразка. Потужні міжнародні міграційні процеси ламають культурний ландшафт сучасних країн (центри східної медицини, студії «танцю живота», різноманітні ресторани східної, африканської та латиноамериканської кухні, арабські кав'ярні, східні єдиноборства тощо). Під впливом імміграції трансформується й духовна культура. Письменники, композитори, режисери, продюсери з емігрантського середовища виходять за межі сталої картини світу, деформують її та збагачують новими відтінками. Їй здійснюється це не без масштабного запиту на унікальність, та відмінність з боку представників «титультних» культур. Навіть держави із традиційно жорсткими антиімміграційними законами не можуть цьому протистояти.

В сучасних полікультурних країнах на сцену суспільного життя виходять «етнічні актори», які не мали раніше шансів бути поміченими. Тут належність до національних меншин стає своєрідною цінністю (Тибетська культура в Китаї, шотландська у Великобританії, індіанська в Північній Америці, баскська в Іспанії, татарська в Україні тощо). Спільним для них є збереження етнічної самобутності всупереч асиміляційному тискові з боку держави. Не менш потужним є також етнічне протистояння національно-державним культурним проектам й окремих регіонів. Формується так звана регіональна ідентичність (техасець, каталонець, сибіряк, донбасівець тощо), яка виступає одним із важливих елементів конструювання сучасного соціокультурного простору. Регіон постає своєрідним брандом у глобальних символічних обмінах, генерує власні підходи до питань взаємодії з сусідніми країнами, зі світовим співтовариством, обминаючи опосередкування національного. «Новий регіоналізм», іншими словами, ставить під знак запитання

наявні класичні символічні кордони, демонструючи звернення локального до глобального без участі національного.

Але чи не найхарактернішим в цій ситуації є те, що «в культурній сфері починають активно діяти агенти, не прив'язані до національних кордонів» [8, с. 125]. Йдеться про транснаціональні корпорації, діяльність яких обумовлює те, що «посередництво держави між індивідом як споживачем культурних продуктів, з одного боку, і виробниками цих продуктів – з іншого, перестає бути необхідним» [8, с. 125]. Відбувається, так би мовити, *ускладнення механізмів ідентифікації*. Громадянська і культурна «ідентифікація здійснюється через споживання» (Ж. Бодрійяр), тобто вона обумовлюється не ідеологічною мобілізацією і політичною участю, а «доступом до задоволень» (Н. Стівенсон) [4]. Нація як системотвірна спільнота, з якою традиційно ідентифікували себе індивіди, ніби розмивається, перестає бути єдиною культурною матрицею. Національна ідентичність тепер співіснує поряд з професійною, гендерною, релігійною, регіональною. Відбувається примноження спільнот ідентичності, які формуються як на ідеологічних, світоглядних, так і на життєво-стилістичних засадах (фемінізм, пацифізм, анархізм, правозахисний рух тощо).

Усі ці вищезазначені, фактично неконтрольовані процеси, формують сьогодні не стільки національну, скільки *глобальну локальність*, алгоритм якої залежить від індивідуального культурного вибору людини. Для позначення цього нового типу культурної спільноти відомий англійський соціолог Роланд Робертсон увів особливий термін «глокалізація», який фіксує два взаємопов'язані процеси в сучасному світі: гомогенізацію та гетерогенізацію. За своїм смислом глокалізація спрямована проти тих концепцій глобалізації, які ґрунтуються на теорії становлення уніфікованої світової системи транснаціональних зв'язків і виключають будь-які несхожості та відмінності. Відтак Р. Робертсон обґрунтовує ідею так званої *культурної глобалізації*, яка заперечує можливість повного подолання у світі культурної різноманітності. Глобалізація не придушує, не нівелює культурне різноманіття, а зберігає й навіть актуалізує культурну локалізацію, але здійснює це не за національними, а за іншими різноманітними ознаками. На відміну від класичної

економічної та соціологічної теорій глобалізації, глокалізація намагається осмислити сучасні процеси у поняттях теорії культури. У глобальному світі попит на культуру не може бути обмежений жодними національними бар'єрами й цілком продиктований потребами і запитами окремої людини. Право кожного на такий вибір, як справедливо вважає В. Межуєв, є базовою умовою існування культури в глобальному масштабі. Тільки воно здатне забезпечити рівність людей... Жодна із національних культур не є зразком для інших національних культур, рівно як не може вважатися сучасною, будучи наглухо відгородженою від них» [9, с.98]. Мультикультуралізм, як форма співіснування різних культур та їх носіїв в одному суспільстві, в єдиному правовому соціокультурному просторі, як форма розв'язання національної проблеми в культурі, метою якої є збереження за допомогою важелів держави культурних особливостей і традицій, є не лише малопродуктивною, а й такою, що провокує нові конфлікти. Культурна ідентичність у сучасному суспільстві має будуватися не на обов'язкових приписах, що регламентують життя людини в тій чи іншій спільноті, а на її вільному культурному виборі, який не порушує при цьому свободи вибору інших. Звісно, це не виключає права кожного окремого народу або етнічної групи на вільне культурне визначення. Головне, щоб реалізація цього права диктувалася не міркуваннями хибно зрозумілої етнічної солідарності, ідеологічним пресуванням з боку держави або певної групи, а особистим вибором самого індивіда. У протилежному випадку, коли ідеї штучного збереження за допомогою держави культурних особливостей протиставляються ідеям рівної участі у публічному житті усіх членів суспільства (незалежно від їхньої етнічної належності), руйнуються основи сталого розвитку й демократії.

Очевидно, саме цей алгоритм демократично-егалітарної політики, яка означає не лише збереження культурного різноманіття, а й розширення демократичної участі людей у процесі міжкультурної взаємодії, що обумовлює становлення нових культурних груп та їх інкорпування у громадянське суспільство, має стати стратегією сучасної держави стосовно власної культури. Принциповою новизною цього алгоритму є *антропологічний ключ* до розумін-

ня стратегій ідентичності та гармонії балансу складових формули «єдність світу та розмаїття культур», який передбачає формування особливого, діалогічного способу мислення.

2. *Концепція міжкультурної взаємодії суб'єктів освітнього процесу доби постмодерну та її стратегічні цілі.*

Проблема міжкультурної взаємодії перебуває сьогодні в центрі уваги не лише політиків, філософів, культурологів та соціологів, а й педагогічної спільноти. Багато педагогів із тривогою констатують зростання націоналістичних настроїв, особливо серед етнічних меншин. Вони вбачають прояв подібного етноцентризму у ворожості корінних меншин як до домінуючих етнічних груп, так і до нових субкультур мігрантів. Його джерела прослідковуються в наслідках освітньої асиміляції й «культурного геноциду» етнічних меншин. У зв'язку з цим в багатьох країнах світу необхідність полікультурної освіти і виховання стає стратегією особливої ваги. Ця позиція простежується й в численних документах ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, в яких підкреслюється, що однією із найважливіших функцій сучасної освіти – є завдання навчити людей жити разом, допомогти їм перетворити зростаючу взаємозалежність держав і етносів в усвідомлену солідарність. З цією метою освіта має сприяти тому, щоб, з одного боку, людина усвідомила своє коріння і тим самим могла визначити власне місце, яке вона посідає в світі, а з іншого, – прищепити їй шанобливе ставлення до інших культур. В 70-х роках минулого століття в західній інтелектуальній культурі для позначення цього процесу виникає поняття «Multicultural education», визначення якого у освітологічному вимірі подається у Міжнародній енциклопедії освіти як «...педагогічний процес, у якому репрезентуються дві або більше культур, що вирізняються за мовною, етнічною, національною або расовою ознаками» [2, с. 3963].

Незважаючи на важливість проблеми та розробленість її окремих аспектів, у світовій педагогічній теорії і практиці не існує якоїсь цілісної концепції полікультурної освіти. Хорватський культуролог Саніна Драгоевич, підсумувавши напрацювання з проблем міжкультурної взаємодії суб'єктів освітнього процесу, зазначає, що сьогодні в світі існує принаймні чотири основних концепції полікультурної освіти: (1)

власне мультикультуральна освіта, яка зосереджує увагу не на міжкультурному обміні та взаємовпливі, а на збереженні культури існуючих етнічних меншин; (2) *інтеркультуральна освіта*, спрямована на забезпечення активного, позитивного діалогу культур, їх взаєморозуміння та взаємозбагачення; (3) *транскulturальна освіта*, що орієнтується на систему цінностей, яка формується на наднаціональному (транснаціональному) рівні та (4) *культурпюралістична освіта*, стрижневою ідеєю якої є повага і підтримка всіх існуючих у суспільстві культурних потреб та способів життя (не лише культур етнічних, мовних, релігійних, а й сексменшин, селянських субкультур тощо) [6].

Кожна із цих концепцій, незважаючи на їх різновекторність в досягненні єдиних стратегічних цілей («єдність світу та розмаїття культур»), неминуче співвідносить культурну ідентичність із національною. Тут нація потрапляє в тенета транснаціональності або ультра національності, а культура – в ситуацію полікультурності, що обумовлює обмеженість цих концепцій та викликає в сучасній людині занепокоєння й тривогу. Поза увагою цих концепцій залишається те, що ідентичність сьогодні характеризується значною динамічністю, множинністю й контекстуальністю. Не береться до уваги, що ідентичність це не властивість (тобто щось притаманне індивіду з самого початку), а процесуальність і свобода індивідуального вибору. А це означає, що успішною може бути така концепція полікультурної освіти, яка ґрунтується на впровадженні ідей поваги до кожного індивіда як самоцінності. Глобальна культура і культура трайбалізму, на концептуальних засадах яких побудовані існуючі концепції, неспроможні подолати нелюбов до інакшості, бо не сповідують цінності окремого індивіда як найвищої земної цінності. «Глобалізм і трайбалізм, – справедливо зауважує Бенджамін Барбер – розривають сучасний світ» [1].

У цій ситуації одним із головних принципів реформування освіти в полікультурному світі має стати *антрополого-культурологічний* підхід, який спрямовує систему освіти на діалог з культурою людини як її творцем і суб'єктом, здатним до культурного саморозвитку. Сучасна (фактично маргінальна) людина знаходиться на «межі» культур, взаємодія з якими вимагає від неї діалогічності, розуміння, поваги до куль-

турної ідентичності інших людей. І йдеться тут не про етнічні групи, нації, а про конкретних їх представників. Те що сьогодні традиційно називають дружбою народів – не зовсім точне поняття. «Дружать не народи, а люди, що репрезентують різні народи, але тільки у випадку набуття ними індивідуальної ідентичності, що виводить їх за межі своєї етнічної групи, дає змогу прилучитися до цінностей більш високого порядку» [9, с.98]. Тобто нова концепція полікультурної освіти має бути спрямованою на людину і орієнтована на культуру, бути культурологічною. Її мета – людина, яка пізнає й творить власний культурний світ шляхом діалогічного спілкування із внутрішнім і зовнішнім культурним середовищем. Міжкультурна комунікація, побудована на цій концепції, зумовлює особливе комунікаційне поле смислового перетину. У процесі спілкування з «Іншим» і його культурою проявляється взаємодія індивіда з соціально певними ролями, цінностями, нормами і звичаями, установками та очікуваннями, які особистість повинна вибирати і репродукувати щоб досягти ідентичності в складному процесі взаємного визнання. Соціальний запас знань, отриманий людиною в процесі міжкультурної комунікації, виступає умовою прийняття і розуміння «Іншого», спілкування з ним і надає в її розпорядження схеми типізації, необхідні для більшості щоденних справ повсякденного життя та обумовлює формування її особистісного «Я» на основі балансу між індивідуальною та громадянською ідентичністю. Це в жодному випадку не деформує національної ідентичності.

Звісно, розуміння цінностей різними етнічними групами може відрізнятися і часто досить суттєво. Але в тканині духовності, як відомо, завжди існують значимі для всіх цінності, які не тільки не викликають суперечностей між представниками різних національностей, й знаходять серед них розуміння і підтримку. Такими націоконсолідуючими цінностями, на наш погляд, мають бути саме ті, в яких стверджуються визначальні для більшості загальнокультурні цінності як, наприклад, відраза до несвободи, захист гідності і прав кожної людини, прагнення до самореалізації (які, до речі, не піддаються часовій ерозії). Лише на цій основі можуть вибудовуватися механізми смислової доповнювальності, взаємного обмі-

ну цінностями й порозуміння. Від ефективності роботи яких залежить здатність людства стати дійсною людською спільнотою, об'єднаною не лише спільністю глобальних небезпек, а й спільністю солідарних дій і спільним смисловим полем, яке можна було б назвати *глобальним світоглядом*.

Відтак, головними вимогами концепції полікультурної освіти доби постмодерну мають стати, *по-перше*, принципи діалогічності, відкритості і толерантності. Сьогодні ми маємо навчити молодь цінувати багатоманіття культур й здійснювати це радше шляхом *діалогу*, аніж *синтезу*, в якому прихована небезпека втрати можливостей для їх подальшого розвитку. А головне, через діалог ми отримуємо можливість здійснювати реальну взаємність, і разом із тим маємо можливість уникнути «панування – підкорення» (Ж. Дерріда), негативні наслідки якого є такими очевидними сьогодні. *По-друге*, особистісно-центричний принцип, який орієнтує не на штучну консервацію способу життя того чи іншого народу, а дає кожному індивідові (а не тільки народові загалом) право на вільне культурне самовизначення. Культура чим далі, тим більше розвиватиметься у напрямку вже не стільки національних, скільки індивідуальних відмінностей та особливостей, що живляться культурними надбаннями усіх народів світу. *По-третє*, принцип критичної культурно-історичної пам'яті, як репрезентативної форми дійсності. Культура як світ нашого існування пронизана пам'яттю, що органічно вплітається в тканину сучасності. Будь-яка соціокультурна трансформація (а саме таку ми переживаємо сьогодні) пов'язана зі зверненням до минулого. Кожне таке звертання збагачує сучасність, по-своєму розуміє її, формуючи необхідне підґрунтя для руху вперед. Звернення кожного народу до свого національного минулого, якщо воно не було зумовлене прагненням відмежуватися від інших народів та їх культурного досвіду, було плідним, оскільки збагачувало, урізноманітнювало, розширювало його власні культурні обрії. Але не слід забувати, що некритичний й занадто прискіпливий погляд в глибини історії, може негативно впливати на процес міжкультурної взаємодії, створювати умови для деформацій історичної пам'яті та спокуси для нових національно-культурних манівців.

Основними стратегічними орієнтирами такої полікультурної освіти мають стати (а) виховання національної свідомості на основі культурного плюралізму, який вимагає «мислити глобально, діяти локально»; (б) виховання культури міжнаціонального спілкування через включення людини, як суб'єкта міжкультурного спілкування, у різні види культуротворчої діяльності; (в) виховання інтеркультурної комунікабельності особистості. Метою ж концепції полікультурної освіти, побудованої на життєдайному імперативі: до минулого – вдячність, до сьогочасного – дія, до майбутнього – відповідальність, – має бути формування глобального світогляду через усвідомлення себе частиною етносу, держави і людства загалом шляхом свободи, толерантності, визнання цінності багатоманітного, солідарності та ненасилля.

Звісно, ця концепція може стати реальною політикою в сфері освіти і виховання за умов (1) відповідної культурної політики держави, яка проголошує підтримку культурної самобутності кожного народу, що дає можливість всебічного розвитку людини, ствердження її гідності в контексті життєдайних сил культури власного народу; (2) удосконалення навчальних програм початкової, середньої та вищої освіти та поповнення навчальних планів такими дисциплінарними курсами як міжкультурна комунікація, етнопсихологія, критична педагогіка, громадянська освіта, народознавство тощо; (3) створення нових підручників та вдосконалення існуючих, виключивши будь-які прояви пропаганди національної або культурної вищості та розпалювання ксенофобії; впровадження нових методів навчання, що базуються на практико-орієнтувальній діяльності (інформаційно-пошуковій, регулятивно-спонукальній, культурно-ролевій, партнерсько-міжкультурній тощо).

3. *Досвід та проблеми реалізації проекту полікультурної освіти в Україні.*

Проблемам полікультурної освіти в Україні стали надавати відчутного значення лише наприкінці ХХ століття. Про це свідчать не тільки праці українських науковців (Л. Голік, Л. Гончаренко, О. Гриценко, О. Гукаленко, Т. Клиненко, В. Кремень, В. Кузьменко, Т. Левченко, В. Ткаченко, Н. Якса та ін.), але й низка нормативно-законодавчих документів з питань освіти. Усі вони акцентують увагу на тому, що

одним із пріоритетних завдань сучасної освіти є виховання людини демократичного світогляду, яка має дотримуватися громадянських прав і свобод, з повагою ставитися до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу. Й це цілком зрозуміло, оскільки Україна – поліетнічна, поліконфесійна, багатомовна й полікультурна країна, яка тісно пов'язана із інтенсивним розвитком світових інтеграційних процесів. Тут мешкають представники понад 130 націй і народностей, які мають свої культурні традиції, національну самобутність та релігійну віру. Крім того, в Україні, як і всьому світі, відбувається масштабний процес ускладнення механізмів ідентифікації. Національна ідентичність тепер співіснує з професійною, гендерною, релігійною, регіональною та ін., нерідко погано сумісних з першою. На соціокультурну арену виходять етнічні групи, які раніше не мали шансів бути поміченими й почутими. Їх самобутність стає цінністю, а, отже, культурним ресурсом соціуму, з яким має рахуватися держава. Ці ж чинники обумовлюють необхідність полікультурної освіти.

На жаль, в Україні, як і в багатьох інших країнах, наголос робиться на концепціях мультикультуральної освіти, або в кращому випадку, на інтеркультуральній освіті, в яких культурне розуміють як етнічне, а модель етнічного базується на есенціалістському уявленні (на уявленні концентрованого розчину). До того ж, й до самої культури застосовується примордіальний підхід. Як наслідок, культурні межі між групами не викликають сумніву, а відмінності жорстко фіксуються та абсолютизуються, що стає підґрунтям для ксенофобії. Кожній окремій етнокультурній групі приписується неіснуюча гомогенність, автономна суб'єктність, у межах якої нівелюється суб'єктність індивіда, що спричиняє деіндивідуалізацію, а на практиці призводить до порушення прав людини. Універсальність нинішньої цивілізації полягає у тому, що вона пов'язує людей не якоюсь однією спільною для усіх культурою, а правом кожного індивіда вільно обирати свою культурну ідентичність, його відкритістю, толерантністю до найрізноманітніших культур. Ми входимо в зону так званої «політики визнання» (Ч. Тейлор), яка є наслідком переходу від ієрархічного суспільства до суспільства, в якому панує принцип вільного громадянства як регулятив-

ного ідеалу. Водночас політика визнання, якщо дотримуватися логіки Ч. Тейлора, спрямована на визначення нашої ідентичності в діалозі, що являє різновид комунікативної дії та комунікативного обміну. Відтак принцип самозбереження будь-якої національної культури, та й людства загалом, лежить у площині *самозміни людини*. І йдеться тут навіть не про загальнолюдські цінності, а про *людськість* як таку, яка передбачає повагу, довіру, любов.

Тому якщо українське суспільство ставить перед собою мету і завдання культурної толерантності між представниками різних соціокультурних груп та упередження ксенофобій, расистських і націоналістичних настроїв, то воно *по-перше*, має надати полікультурності освіти статусу одного із найважливіших принципів серед таких як науковість, системність, об'єктивність, зв'язок навчання з практикою та ін. А *по-друге*, усунути деструктивну підміну понять полікультурної освіти «поліетнічною», яка хоча й спрямована на гармонізацію відносин між етнічними чи національними спільнотами, але не вирішує проблеми гуманізації відносин між людьми, що належать до одного етносу, а в його межах – до різних соціокультурних груп, котрі мають різні культурні ідентичності (політичні, статеві, релігійні, вікові, професійні та ін.). До того ж, обмеженість поліетнічної освіти виявляється й у тому, що вона не враховує такі розповсюджені негативні явища як дискримінація при зарахуванні на роботу, диференціація оплати праці за статевою ознакою, обмеження певних соціокультурних груп в повноцінному соціально-економічному житті суспільства тощо.

Відсутність в Україні чітко окресленої концепції полікультурної освіти, тяжіння до політики мультикультуралізму, метою якої є збереження *за допомогою держави* культурних особливостей і традицій малих етнічних груп, фактично регламентує їх життя, обмежує право особистості на більше культурне самовизначення. На подібній основі є малоімовірною побудова монолітної політичної нації, в межах якої зберігається культурне розмаїття і розвивається етнокультурна самобутність. Полікультурна освіта, як *соціальна інновація*, повинна бути пов'язаною не стільки з питанням «хто ми є?», або «звідки ми прийшли?», а з відповіддю на питання «ким і якими ми можемо стати».

Практична реалізація такого проекту можлива на основі демократично-егалітарної політики, яка відстоює не тільки збереження різноманітності культур, за допомогою втручання держави, а й максимально розширює участь людей у процесах міжкультурного діалогу і спілкування. Лише такий підхід здатен інкорпорувати усі соціокультурні групи в громадянське суспільство. Хоча «демократичне інкорпорювання та збереження наступності культур, – зазначає американський культуролог Сейлі Бенхабіб, – можуть і не бути взаємовиключними. Якщо все ж обирати між ними, то я б поширення демократичної участі та рівність поставила вище, ніж збереження культурних особливостей [3]. З цією думкою важко не погодитися. Й передусім тому, що такий підхід є серйозною перепорою як для культурного націоналізму, який абсолютизує відмінності, так й для культурного імперіалізму, що їх не помічає.

Література

1. Barber B. Fihand vs. Mc Word: how Clobalisw and Tribalisw are Reshaping the Worlu. – New York: Ballantine, 1996. – 432 p.
2. International Dictionary of Education. Vol. 7. – Oxford, 1994. – P. 3963
3. Бенхабиб С. Притязание культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру. – М., 2003, с. LI – LIII.
4. Бодрийяр Ж. Общество потребления. – М., 2006; Stevenson N. Globalization, national cultures and cultural citizenship // Sociol. quart. – Berkeley (Cal.), 1997. Vol. 38. № 1.
5. Глобализация и мультикультурализм. Монография. Кирабаев Н.С., отв. ред. Изд-во РУДН, М., 2005. – С. 185.
6. Гриценко О.А., Гончаренко Н.К., Мягка Є.А. Українські типології меншин // www. Culturalstudies. In. ua.
7. Кримський С.Б. Эффект високого неба // Сила м'якого знака, або Повернення Руської правди. За ред. Л. Івшині. Вид-во ПрАТ «Українська прес-група», Київ, 2011. – С. 28.
8. Малахов В. Національна держава, національна культура і культурний суверенітет // Філософська думка. № 4. – 2011. – С. 125.
9. Межуєв В. Діалог як спосіб міжкультурного спілкування в сучасному світі // Філософська думка, № 4, 2011. – С. 98.
10. Ткаченко В. Криза мультикультуралізму й проблеми єдиного освітнього поля // «День», № 126 від 21 липня 2011. – С. 4.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2012